

BİLİŞSEL DİLBİLİM, ŞİİRİN BİLİŞSEL SÖYLEMİ VE SİSLER BULVARI'NDA BİLİŞSEL ETKİNLEŞTİRME

*Murat LÜLECI**

ÖZET

Şiir hem üretim hem de alımlama süreci bakımından insan zihninin estetik ve bilişsel etkinliklerinden biridir. Bilişsel bir etkinlik olarak şiirin anlaşılması, doğal olarak, insanın bilişselliğini ilgilendiren bazı süreçleri de içine almaktadır. Son yıllarda bilim dünyasında meydana gelen gelişmeler, bilişsel bilimler ile insanî bilimlerin buluştuğu yeni bazı çalışma alanları ortaya çıkarmıştır. Bu alanlardan biri olan bilişsel dilbilim, dilin özel kullanım alanlarından biri olan edebî metinlerdeki bilişsel süreçleri inceler. Bilişsel dilbilim alanında son dönemde yapılan araştırmalar, şiir diline ait en yaygın kullanımlardan biri olan metaforun, yalnızca dilsel boyutu olan bir söz sanatı değil, aynı zamanda bilişsel boyutu olan bir süreç olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada, Attila İlhan'ın Sisler Bulvarı başlıklı şiirindeki bilişsel süreçler, bilişsel dilbilimin yaklaşımlarından hareketle incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel dilbilim, şiirin bilişsel söylemi, kavramsal metafor, bilişsel etkinleştirme, Sisler Bulvarı.

COGNITIVE LINGUISTICS, COGNITIVE RHETORIC OF POETRY AND COGNITIVE ACTIVATION IN SİSLER BULVARI

ABSTRACT

Poetry, with its production and perception, is one of the cognitive activities of human mind. Comprehending poetry as a cognitive activity, naturally, involves some

*Yrd. Doç. Dr., DLI Foreign Language Center, ABD,
mrtlclinguist@yahoo.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

cognitive processes that are related to human cognition. Recent scientific exploration resulted in the emergence of new disciplines in which cognitive and human sciences merge together. Cognitive linguistics, one of the newly emerged disciplines, investigates the cognitive processes in literary texts, an area where language has a specific purpose. Recent cognitive linguistic research shows that metaphor, a very common poetic device, is not only a figure of speech but also a process in which cognitive elements are involved. In this article, I examine Attila İlhan's well-known poem Sisler Bulvarı from a cognitive-linguistic perspective.

Key Words: Cognitive linguistics, cognitive rhetoric of poetry, conceptual metaphor, cognitive activation, Sisler Bulvarı.

Bütün yollar, insanın bilişselliğine çıkıyor.

Wystan Auden

Giriş

"Şiir, insan zihninin/bilişselliğinin en eski estetik etkinliklerinden biridir" (Caudwell 1977, 19). Dil ve estetik yönü üzerinde ağırlıklı olarak durulan şiirin bilişsellik yönü, özellikle geleneksel belagat çalışmalarında aynı derecede ilgi görmez. Örneğin, bu araştırmanın da konusu olan metafor, geleneksel şiir incelemelerinde bir "söz sanatı"; sözcüklerin "gerçek mânâsının dışında bir mânâda kullanılması" olarak görülür (Dilçin 1983; Kocakaplan 1992; Özünlü 2001). Böylece geleneksel yaklaşım, metaforu, sözcüklerin birincil ve ikincil anlamları bakımından ele alır. Daha yakın dönemde, özellikle dilbilim çalışmalarıyla birlikte metafor, benzerlik ve karşıtlık ilişkilerinden hareketle açıklanır. Dilbilimci Roman Jakobson (Selden ve Widdowson 1993, 115) metaforu, "aralarında benzerlik veya karşıtlık ilişkisi bulunan sözcüklerden birini seçip, diğerinin yerine kullanmak" biçiminde tanımlar. Bu yaklaşımlar, şiiri dil ve anlam bakımından ele almaktadır. Ancak, şiirin anlamlandırılma sürecinin ortaya konmasında dil de, anlam da, insanın bilişselliğine bağlı olarak ortaya çıkar. Çünkü şiirin kaynağı insanın bilişselliğidir (Lakoff 1980) ve bir varlık alanı olarak şiirin anlamlandırılma sürecinde, şiirin kaynağı olarak insan bilişselliğinin incelenmesi kaçınılmazdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Son yıllarda bilişsel bilimler (cognitive sciences) sayısal bilimlerin sınırlarını aşarak, sosyal ve insani bilimlerle etkileşime girer. Bu alanlardan biri olan edebiyatın insanın bilişselliği ile olan ilgisi, son dönemlerde daha yakından incelenmeye başlanır. Sözü edilen araştırmalar, yeni bazı çalışma alanlarının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bilişsel bilimler ile edebiyat ve dilbilimin ortak bir düzlemde bir araya geldiği bilişel yazınbilim (cognitive poetics), bilişsel dilbilim (cognitive linguistics), bilişsel üslup/biçembilim (cognitive stylistics) ve bilişsel söylem (cognitive rhetoric), bu yeni çalışma alanlarından yalnızca bazılarıdır.

Bilişsel bilimlerde meydana gelen gelişmelerin, bugün edebiyat çevrelerinde oldukça ilgi çektiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, bilişsel bilimlerde yapılan araştırmalar sayesinde, artık edebiyata dair bir takım varoluşsal soruları sorabiliyor olmamızdır. Lisa Zunshine, *Why We Read Fiction? Theory of Mind and the Novel* (2006) adlı kitabında, son dönemde bilişsel ruhbilim (cognitive psychology) alanındaki bulguların edebiyata ve edebî metinlere nasıl uygulanabileceğini gösterir. Patricia Cohen (2010) New York Times'teki yazısında, bugün edebiyat araştırmacılarının, bilişsellik çalışmalarını (edebiyatın bilişsel yönü üzerinde yürütülen çalışmalarını) "yeni çalışma alanları arasında en heyecan verici olanı" olarak gördüğünü aktarır. Cohen, sanatçının sahip olduğu hayal gücünün derinliklerini ve dinamiklerini keşfetmemizi sağlayan/sağlayabilecek bu çalışmaları, "bir tür zihin okuma" (mind reading) etkinliği olarak görür. Ona göre bu "çok katmanlı süreç, hem edebî bir teknik hem de bir yaşama becerisidir". Bilişsellik ve sanat arasındaki ilişki, Harvard Üniversitesi'nde 2000 yılından bu yana bir seminer dersi olarak okutulmaktadır¹. Bir dizi akademisyen bu toplantıların amacını şöyle açıklamaktadır:

Şiir, müzik ve resim gibi sanatların tümü, insanın hayal gücünün ürünüdür. Böylece bu sanatlar, insanın hayal gücünün nasıl işlediğini görmemizi sağlar. Bu toplantılar bir yandan sözlü, görsel ve işitsel sanatlara dikkatimizi çekerken, diğer yandan da bilişsel bilimlerden elde edilen bulgu ve modellere odaklanmaktadır; çünkü bu bulgu ve modellerin estetik eser ve süreçleri anlamamıza katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Bu yazı, edebî bir metnin bilişsel dilbilimin yaklaşımıyla nasıl çözümlenebileceği yolundaki merakımızdan doğmuştur. Bu çalışmada, öncelikle bir varlık alanı olarak bilişsel dilbilimin sınırları

¹ Harvard Üniversitesi'nde *Bilişim Kuramı ve Sanatlar* adıyla verilen bu seminer dersleri hakkında daha fazla bilgi almak için bk. <http://www2.bc.edu/~richard/lcb/fea/cta.html>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

sezdirilecek, ardından şiirin bilişsel söylemi kavramı üzerinde durulacaktır. Bu bölümde, kavramsal metafor kuramı ve bilişsel çerçeve kuramı tanıtılacak; ardından, Attila İlhan'ın Sisler Bulvarı başlıklı şiiri üzerinde bilişsel dilbilimin yaklaşımından hareketle bilişsel etkinleştirmenin ortaya çıkma biçimleri incelenecektir².

Bilişsel Dilbilim

Bilişsellik kavramı, son yarım yüzyıllık dönemde anlam değişikliğine uğrar. Tsur (2002, 280), bilişsellik kavramı çevresinde meydana gelen bu anlam değişikliği hakkında şunları söyler:

Geçmişte, insan zihninde akılcı olanı duygusal [...] olandan ayırmak için kullanılan kavram, bugün birincil uyarıcıların incelenmesinden öznel deneyimlerin düzenlenmesine kadar, beyindeki bilginin akışını sağlayan her tür işlemi içine almaktadır. Bugünkü terminolojide algı, bellek, dikkat, sorun çözme, düşünme, hayal ve dil gibi süreç ve olgular da, bilişsellik sözcüğü ile ifade edilen varlık alanının sınırları içinde düşünülmektedir.

Buradan hareketle bilişsel dilbilimin, dilin oluşumunu, edinimini ve kullanımını, insan zihninin bilişsel süreçlerinden hareketle inceleyen/açıklayan dilbilim dalı olarak görmek mümkündür. Metnin bilişselliği de, üretim ve alımlanma aşamalarındaki bütün katılımcıların etkileşimini içeren bir süreç olarak görülmektedir. Bu nedenle bilişsellik, metinselliğin ölçütlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Beaugrande ve Dressler'e (1981) göre metnin üretimi, "planlama", "plan birleştirme", "düşünme", "geliştirme", "anlatım" ve "çözümleme" aşamalarından oluşur. Metnin alımlanması da, üretimin aksine bir sıra izler. Okur, yüzeysel metinle işe başlar ve daha derin aşamalara ulaşmak için alımlamaya devam eder. [...] Bu kurallara bağlı unsurlar, zihindeki kavram ve ilişkileri etkin hale getiren ifadelerdir. Bu aşama "kavram kazanımı" aşamasıdır. Ardından, anafikirlerin kavramsal düzenlemeler halinde elde edildiği "düşünce kazanımı" aşaması gelir. Düşüncelerin keşfinden sonra gelen "planlama" aşamasında ise metin üreticisinin planlarına ulaşılır. Beaugrande ve Dressler, bu aşamaların yoğunluğu ve süresini etkileyebilecek unsurları şöyle açıklar:

1. Alıcının metnin niteliği hakkındaki yargısı;

² Sisler Bulvarı şiiri incelenirken, şiirin metafor dünyası, benzetme ve karşılaştırma ilişkilerinden hareketle incelenmeyecektir. Attila İlhan'ın şiiri, metafor, metonimi ve benzetme gibi kullanımlar bakımından çok zengin bir malzeme barındırmaktadır. Ancak, bu çalışmanın amacı, Sisler Bulvarı'nda metaforun bilişsel bir süreç halinde incelenmesi olduğundan, tek tek metaforlar incelenmeyecek, şiirde bilişsel etkinleştirme sürecine yön veren kavramsal metaforlar ele alınacaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

2. Metnin/metnin içeriğinin alıcının önceki bilgi birikimiyle bütünleşme derecesi;
3. Alıcının iletişim sürecine bilişsel ve duygusal olarak katılımı.

Bilişsel dilbilimin edebî metne yaklaşımı ile, modern metin çalışmalarıyla ortaya çıkan yeni metin algısı arasında bir paralellikten söz edilebilir. Metin dilbilim (text linguistics) çalışmalarıyla birlikte metin, yazılı, gelişigüzel dizilmiş ve belli bir anlamı yansıtan sözcüklerin ötesinde sistemli bir iletişim biçimi, cümlelerin art ardalığının meydana getirdiği dilbilgisel bir birimin ötesinde mesaj değeri taşıyan bir dil göstergesi olarak görülmeye başlanır. İşte bilişsel dilbilim, sistemli bir iletişim biçimi ve mesaj değeri taşıyan bir dil göstergesi olarak görülen metni, insan zihninin bilişsel süreçlerinden hareketle inceler. Eldeki bir objenin metin olarak görülmesi, insanın bilişsel bir süreç halinde, o objeyi nasıl algıladığıyla doğrudan ilgilidir. Bu nedenle metin, tek bir sözcükten, sözcük öbeğinden veya cümleden oluşabileceği gibi, 10.000 sayfadan da meydana gelebilir. Buradan hareketle, tıpkı Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı gibi, üzerinde "DUR" yazılı bir trafik levhası (Green 1996, 8); tıpkı Dante'nin *İlahi Komedya*'sı gibi, "İyi günler" biçimindeki bir selamlaşma da, metin sözcüğü ile ifade edilen varlık alanının sınırları içine girer (Coseriu 1955, 29). Burada önemli olan, örneğin, yalnızca "İyi günler" biçiminde bir selamlaşmanın üretimi değil, üretimi sonrasında doğru kanallardan geçerek, üretilen metnin bilişsel bakımdan etkinleştirilip etkinleştirilmediğidir. İşte edebî metnin anlamlandırılması da, tıpkı tek cümlelik bir dil göstergesinin anlamlandırılma sürecinde olduğu gibi, bilişsel bir sürecin etkinleştirilmesini gerekli kılar. Zira metnin anlamlı bir iletişime yön vermesi için, metnin, metin çözücüler tarafından alımlanması gerekmekte ve bilişsel süreçlerin etkinleştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bilişsel etkinleştirme kavramına biraz ileride tekrar döneceğimizi söyleyerek, bilişsel bir süreç olarak metin kavramını biraz daha ayrıntılandırılm.

Edebî metin, dilin özel bir kullanım alanı olarak, yalnızca kendisine ait bazı özellikler barındırır. Ancak, edebî metnin anlamlandırılması da, insanın sahip olduğu bilişsel süreçlerle yakından ilgilidir. Fowler (1979, 57) okurun, cümlelerin yüzeysel yapısına karşılık vererek, metnin ritim ve örgüsünü yeniden kurduğunu/biçimlendirdiğini söyledikten sonra, şu soruları sorar: "Düşünceler, bağdaşır bir akılcılığa sahip midir? Bir noktadan başka bir noktaya nasıl ulaşılmaktadır? Metin aracılığıyla gerçekleşen bilişsel süreci engelleyecek unsurlar var mıdır? Varsa, bunların işlevi nedir?" Fowler'ın tesbitleri son derece önemlidir. Fowler'ın sözünü ettiği düşüncelerin "bağdaşır bir akılcılığa sahip olması", dilin, insanın

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

bilişselliğini nasıl etkinleştirdiğiyle alakalı bir durumdur. Eğer bu etkinleştirmeyi "engelleyecek unsurlar varsa", başka bir deyişle, okuyucu veya yazar metni üretiminde bu sorulardan birini eksik bırakırsa, bilginin eksiksiz, tam ve hızlı algılanmasında bir takım arızalar ortaya çıkar.

Edebiyatın bilişsel dilbilimin dikkatleriyle incelenmesi, doğal olarak, edebiyat ve bilişsel dilbilime ait kavramların bir araya gelmesi anlamına gelmektedir. Dilbilim ile edebiyat arasındaki ilişki öncelikli olarak, dilbilimin, dilin özel bir kullanım alanı olarak edebiyatı mercek altına alması ile başlar. Böylece edebiyatın dilbilim için malzeme oluşturduğu varlık alanı ile edebiyatın dili malzeme olarak kullandığı varlık alanı aynı obje, yani edebî metin düzleminde bir araya gelmiş olur. Bu da bizi şiirin bilişsel söylemi kavramıyla karşı karşıya bırakır.

Şiirin Bilişsel Söylemi

Şiirin bilişsel söylemi kavramı, öncelikle, şiirin kendisine ait bir söylemi olduğu düşüncesine dayanır. David Lodge *Kurgu Sanatı*'nda (1992, x), "Eğer, Wayne Booth tarafından kullanılmamış olsaydı, bu kitabın adı *Kurgu'nun Söylemi* olurdu" demektedir. Çünkü Lodge için kurgu (örneğin hikâye, roman gibi anlatım/anlatma esasına bağlı türler), her şeyden önce söyleme dayanır. Başka bir deyişle, kurguyu diğer türlerden ayıran söylemdir. Booth, *Kurgunun Söylemi*'nde (1961), aslında bütün bir edebiyatın bir tür söylem olduğunu dile getirir. Booth'un bu tesbitini aktaran Craig Hamilton (2005), haklı olarak şu soruyu sorar: "O halde, Booth'un çalışmasından hareketle, şimdiye kadar [tıpkı *Kurgu'nun Söylemi*'nde olduğu gibi] neden *Şiirin Söylemi* kaleme alınmamıştır?". Hamilton (2005, 280) ardından şunları kaydeder:

Aristoteles'in, *Poetika*'yı yazarak, aslında *Şiirin Söylemi*'ni de kaleme aldığı düşüncesine karşı çıkanlar olabilecektir. Çünkü *Poetika* ve *Retorik*, bugün birbirinden ayrı olarak basılan iki yapıttır ve bu nedenle birbirinden bağımsız iki metin olarak düşünülmektedir. [...] Halbuki Platon'dan Paul de Man'a, söylem ve edebiyat iç içe geçmiş alanlardır ve birbirlerinden ayrılamaz.

Şiirin söylemi kavramının ardından şiirin bilişsel söylemi kavramının tanıtılmasına ihtiyaç vardır. Aslında, sanatın bilişsellikle olan ilgisi yeni bir olgu değildir. Aristoteles *Poetika*'da ister bir resim ister bir canlı isterse değişik parçalardan oluşan bir objenin güzel sayılabilmesi için, o objenin parçaları arasında bir düzen olması gerektiğini söyler. Aristoteles'e (Tsur 2008, 2) göre sanat eseri hacim bakımından belli sınırlılıklara sahip olmalıdır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Çünkü güzellik düzen ve hacme bağlıdır. Bu nedenle, aşırı küçük bir resim güzel olamaz. Çünkü görünümü belirsiz olduğundan, algılandığı zaman da adeta sezilmesi imkânsız bir zaman aralığına dönüşür. Tıpkı bunun gibi, aşırı büyük bir obje, mesela binlerce kilometrelik alana yayılan bir resim de, güzel kabul edilemez; çünkü göz, onun tamamını göremez ve ona bakan kişi için bütünlük hissi kaybolur... Bu yüzden, insanın belleği tarafından kavranabilmesi için eserin hacmi önemli bir rol oynar.

Bilişsel söylem, edebiyat/edebî eser üretimini yalnızca sanatsal ve/veya estetik boyutu olan bir faaliyet değil, hem üretim hem de alımlanma sürecinde, insan zihninin varlığını ve işlevselliğini gerektiren ve bilişsel boyutları olan bir süreç olarak kabul eder. Şiirin bilişsel söylemi ve/ya şiirde bilişsel söylem kavramı, öncelikli olarak, bu alana ait varlıksal bir çerçevenin çizilmesini gerekli kılar. Craig Hamilton (2005, 280) bu türden bir çerçeveyi şöyle çizer:

Eğer edebiyatın, kendisine ait bir tür söyleme sahip olduğunu ve metaforik ve/veya sembolik dilin, şiirsel söylemin özünü oluşturduğunu kabul edecek olursak, şu durumda, metaforik dili inceleyen bilişsel-dilbilim kuramlarına göre bu tür bir söylem, şiirin bilişsel söylemi biçiminde adlandırılabilir.

Bunun yanında söylem, eğer dilin sahip olduğu, yüzeysel/birincil anlamın dışına çıkma potansiyeli/kapasitesi olarak görülecek olursa, şiirin bilişselliği de, şiirin hem üretimi ve hem alımlama aşamalarında insan beyninin şiiri anlama/anlamlandırma süreçlerinin ifadesi olarak görülebilir.

Kavramsal Metafor Kuramı

Walter Kintsch (1977, 40), okurun, okuma sürecinde aktif hale getirdiği birtakım tabakalardan bahseder. Buna göre okur, edebî metni okumaya başladığında hikâye/olayın hangi biçimde gelişeceğine dair bir takım beklentiler geliştirir ve bunları bir süreç halinde kendi bilişselliğinde sınıflandırır.

Metafor aslında, zamanın başlangıcından bu yana, felsefi, dilbilimsel, ruhbilimsel ve estetik araştırmanın konusu olmuştur (Eco, 1981, 87). Bugün metafor, özellikle batıda, yalnızca edebiyat bilimi/eleştirisi alanında değil, felsefe, dilbilim, psikoloji, yapay zekâ ve bilişsel söylem gibi alanlarda da derinlemesine incelenen bir araştırma konusu haline gelmiştir. Son yıllarda metafor üzerine yapılan çalışmalar göstermektedir ki, metafor, yalnızca dilsel düzeyde gerçekleşen bir söz sanatı (figure of speech) değil, aynı zamanda, zihinsel boyutu olan bilişsel bir süreçtir. Son yıllarda bilişsel dilbilim alanında yapılan araştırmaları, insan beyninin, nesnelere dünyasını

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

anlamlandırırken, benzerliklerden yararlandığını ortaya koymaktadır (Fauconnier ve Sweester, 1996; Fauconnier ve Turner, 2002; M. Johnson, 1987; Lakoff ve Johnson, 1980). Buna göre, insan beyni, benzerlik (analogy) hareketle işlemektedir. Benzerlik, klasik retorikte söylev türünü düzenleyen (tanımlama, sınıflandırma, karşılaştırma, karşıtlık) ve söz sanatlarının da (mecaz, metonimi) temelini teşkil eder. Dil ve söz sanatlarının kullanıldığı her türlü malzeme, aslında bir tür benzerlik ve/veya karşılaştırma/kıyas ilişkisine dayanır. İşte şiirde de, bu benzerlik ilişkisi oldukça yaygın biçimde kullanılır. Lakoff (1980), bu durumu şöyle açıklar:

Metafor sözcüğü, benzer bir kavramı anlatmak için, bir kavramdaki bir ya da iki sözcüğün geleneksel anlamının dışında kullanıldığı şiir diline ait ifadeler olarak tanımlanmaktadır. Fakat metaforun şiir dilinde nasıl kullanıldığı, tanımsal değil, deneysel bir sorudur... Şiir dilinde geleneksel olarak metafor olarak bilinen ifadeleri düzenleyen kurallar nedir? Bu sorunun dikkatli biçimde cevaplanması halinde, klasik yaklaşımın hatalı olduğu görülmektedir. Çünkü şiir dilinde metaforlar dilde değil, insanın bilişsellikinde meydana gelmektedir... Kısaca, metaforun özünde yatan, dil değil, bizim bilişsel bir alanı, diğer alanlardan hareketle nasıl kavramsallaştırdığımızdır.

Cahit Sıtkı'nın 35 Yaş şiiri,

Yaş otuzbeş, yolun yarısı eder

Dante gibi ortasındayız ömrün,

dizeleriyle başlar. Burada şiirin ilk bölümünde aslında bir kavramsal metafor kullanılır. Şiirin anlamlandırılması da, bu metaforun çözümlenmesi, başka bir deyişle bilişsellik etkinleştirilmesi ile mümkün hale gelmektedir. Buradaki kullanım HAYAT BİR YOLCULUKTUR metaforunun yapısından kaynaklanan örtük bilgimizden kaynaklanmaktadır. Lakoff ve Turner (1989, 3) bu metaforun yapısını bilmenin, hayat ve yolculuk arasındaki bir dizi ilişkiyi de bilmek anlamına geldiğini söylemektedir. Örneğin,

Bütün insanlar birer yolcudur;

Her insanın amaçları, varış noktalarıdır;

Amaçları gerçekleştirme yöntemi, yol güzergâhıdır;

Hayattaki zorluklar yoldaki engellerdir;

İlerleme, katedilen yol mesafesidir,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Hayatımızda verdiğimiz kararlar, dönüm noktalarıdır...

İşte şair burada, bizim bilişselliğimizde örtük bir bilgi halinde bulunan HAYAT BİR YOLCULUKTUR metaforunu kullanmaktadır.

Bu noktada, niçin Attila İlhan'ın bir şiirini incelediğimizi açıklayalım: Attila İlhan, *Elde Var Hüzün'ün Meraklısı'na Ekler*'ine aldığı bir yazısında, poetikasını şöyle özetler:

Demek ki, serbest vezinle şiir söylemek, vezinsiz şiir söylemek anlamına gelmez; tam tersine, şairin hazır kalıpları kullanmayıp, her şiir için özel bir vezin yaratması anlamına gelir; bu da mısradan vazgeçmeyi değil, ritim tutarlılığı sağlam, değişik ve özgün mısralar üretmeyi gerektirir.

Bilişsel Çerçeve Kuramı

Bilişsel çerçeve kuramı, bilişsel dilbilim ve bilişsel psikolojinin ve diğer bazı disiplinlerin ortak dikkatleriyle gündeme gelen bir yaklaşım olarak, algılama sürecinde bilişselliğin etkinleştirilmesine dayanır. Buna göre algılama, önbilgilerin uyumu ve etkinleştirilmesi ile yakından ilgilidir. Çünkü bizler, yeni tecrübelerimize -yeni metinlere- anlam kazandırırken/kazandırmak için yeni bilgileri, geçmişte deneyimlediğimiz durum ve varlıklara ait zihinsel imgelerle birleştiririz (Semino 1995, 82). Buradan hareketle şu sonuca ulaşılabilir: Uygun bir taslağın etkinleştirilmesi ve belli bir veriye uygulanması halinde, okur metindeki sözcüksel unsurların anlamını içselleştirmekte; böylece tutarlılığı oluşturmakta ve bu anlamlara ait uygun ve gerekli çıkarımlarda bulunmaktadır. Bu nedenle anlam, metnin içinde saklı değildir; metin ile yorumlayan kişinin ön bilgisi arasındaki etkileşim sırasında yapılandırılır. Eğer okur belli bir veriyi eksik bir biçimde etkinleştirir veya hiç etkinleştiremezse, metni eksik veya yanlış biçimde anlamlandırabilir. Farklı alıcıların aynı metni farklı biçimlerde yorumlamaları da, bu çerçevenin uygunluğu ve seçimindeki farklılıklardan kaynaklanır (Semino 1995, 82).

Varlık sebebi gereği bilgilendirme/bilgi verme gibi bir önceliği bulunmayan edebî metin, dış dünyaya ait bilgilerimizi etkinleştirerek kendi düzleminde ve yeni bir gerçeklik halinde ortaya koyar. Bu da, metin çözücülerin mevcut bilgilerinin etkinleştirilmesi biçiminde meydana gelir. Böylece, şair ve/veya yazar da, bir edebî metin üretmek, gerçek dünya bilgimizi etkinleştirmekte ve bu bilgimizi edebî metin düzleminde yeniden kurmaktadır. Edebî metnin dünyasında bilişsel etkinleştirme sürecinde bir aksaklığın olması halinde, bu edebî metnin anlamlandırılma sürecini de olumsuz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

yönde etkileyecektir. Bu durumu bir örnekle somutlaştırmak için, Reşat Nuri Güntekin'in *Avukat* başlığını taşıyan kısa hikâyesini bilişsel etkinleştirme süreci açısından ele alalım.

Reşat Nuri'nin *Avukat* adlı hikâyesi, adını Avukat Necdet Behiç Behiç Bey'den almaktadır. Necdet Behiç Bey sakin tabiatlı ve dengeli bir avukattır. Diğer hikâye kişisi, cinayet iddiasıyla yargılanan bir genç olan Nihat, Necdet Behiç Bey'in çok sevdiği, ölen arkadaşının oğludur. Necdet Behiç Behiç Bey arkadaşının ölümünden sonra "bu belli başlı işi olmayan biraz serserice çocuğu" uzun bir süre himaye eder. Necdet Behiç Bey herkesin katil olduğuna inandığı Nihat'ın avukatlığını üstlenir. Hikâyenin son bölümüne gelinceye kadar, Avukat Necdet Behiç Bey hakkında okurun bilişselliği şu biçimde etkinleştirilir: Necdet Behiç Bey her zaman sakin bir tabiata sahip, soğukkanlı, dengeli ve adalet duygusuna son derece bağlı bir avukattır. Olumlu özellikleriyle okurun bilişselliğinde ideal bir kişi olarak etkinleştirilen Necdet Behiç Bey, çok sevdiği arkadaşının oğluna da yıllarca sahip çıkmış ve onu himaye etmiştir. Necdet Behiç Bey, bir gün, Nihat'ın masumiyetini ispat eden bir delil bulur. Ancak bu delille birlikte, Nihat'ın karısıyla kendisini aldattığını öğrenen Necdet Behiç Bey, hikâyenin sonunda Nihat'ı öldürür. O ana kadar okurda, beklenmedik durumlarda bile Necdet Bey'in yanlış birşey yapmayacağına dair o kadar büyük bir güven duygusu oluşmuştur ki, hikâyenin sonunda Necdet Behiç Bey'in, arkadaşının oğlunu öldürüşünü, okurun anlamlandırması çok zor olduğu görülür. Necdet Behiç Bey'in, Nihat'ı, karısının kendisini Nihat'la aldattığının bilinmesi bile, metin okurun şaşkınlığını gidermez. Mehmet Kaplan (1979:118) metindeki bu durumu şu cümlelerle eleştirir:

Hikâyede tenkit edilecek taraf, adalet müessesine ve vazife duygusuna bu kadar saygılı ve soğukkanlı olan avukatın, Nihat'ı cezalandırmak için mahkemeye başvuracak yerde, onu bizzat öldürmesidir. Bu davranışı onun avukatlık, adalete saygı ve vazife duygusu ile bağdaştırmak mümkün değildir... Öykünün böyle bir sonuçla bitmesi bir zaaftır.

Mehmet Kaplan'ın gözünde (ve en azından bir okur olarak bizim gözümüzde) Necdet Behiç Bey'i, "adalet müessesine ve vazife duygusuna bu kadar saygılı ve soğukkanlı" kılan, hikâye boyunca etkinleştirilen bilişselliğimizdir. Bu yönde etkinleştirilen bilişselliğimiz, adalet duygusuna bu denli bağlı bir avukat olarak tanıtılan bir hikâye kişisi olarak Necdet Behiç Bey'in işlediği cinayeti anlamlandırmakta zorlanmaktadır. Bu nedenle, "hikâyede tenkit edilecek taraf", okurun edebî metni anlamlandırma sürecinde, bilişsel etkinleştirme süreçlerinin tam olarak ve sağlıklı biçimde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

etkinleştirilemeyişidir.

Edebî metnin dünyasında bilişsel etkinleştirme, evrene/dış dünyaya ait bilgimizle birlikte anlam kazanır. Beaugrande ile Dressler de (1981) metinsel bilginin hazır bilgi kalıplarımız ile örtüşmesinin, metnin daha kolay anlaşılmasını ve hatırlanmasını sağlayacağını dile getirir. Titscher (2000, 22) bunu, "metnin, evrenin bilgisi ile temas halinde bulunması" olarak adlandırır. Peki, metnin, "evrenin bilgisi ile temas halinde bulunması" ne anlama gelmektedir? Başka bir deyişle, özü itibarı ile, evren hakkındaki bilgimizi artırmak gibi bir önceliği bulunmayan edebî metnin, evrenin bilgisi ile teması nasıl ortaya konabilir? Bu sorunun cevabını bulmak için, Attila İlhan'ın da Sisler Bulvarı'nda kozmik zaman olarak belirlediği sonbaharın, bir tema olarak, edebî metnin kavramsal dünyasındaki bilişsel görünümünü araştırdık. Sanal ortamda yaptığımız bu küçük araştırma, bizi, sonbahar kavramına dair bilişsel dünyamızda biçimlenen önemli ipuçlarına ulaştırdı. Karşımıza çıkan ilk sonuçlardan biri Şükrü Tozluklu adlı genç bir yazarın şu satırlarıydı³:

Mevsim sonbahar olunca bir korku sarar ruhumu bedenimi.
Sonbahar, hüznün mevsimi, ayrılık mevsimi olduğu için. Hazan mevsiminde ateş hangi yüreğe düşecek kor olup yanacak, hangi yaprak sararacak, hangi dal düşecek dalından diye.

Karşılaştığımız bir başka metin, Aslı Özer'e ait bir şiirdi⁴:

Her sonbahar üzüldüm
Çünkü bana ölümü hatırlatır
Düşen yapraklar ise
Ölen insanları

Yukarıda alıntılanan ilk metnin yazarı sonbaharı "**hüznün mevsimi, ayrılık mevsimi**" olarak görmekte; ikinci örnekte ise, sonbaharın ölümü; düşen yaprakların da ölen insanları hatırlattığı söylenmektedir. Biraz ileride, Attila İlhan'ın bütün bir *Sisler Bulvarı* şiirinin de ayrılık ve yalnızlık teması üzerine kurulduğu ve şiirde sonbaharın kozmik zaman olarak belirlendiğini göreceğiz. Görülüyor ki insan, bilişselliğinde, sonbahar ile ayrılık, yalnızlık ve/veya ölüm arasında dikkat çekici bir ilgi kurmaktadır. Peki sonbaharın, ayrılık, yalnızlık ve/veya ölümle bu kadar yakın biçimde ilişkilendirilmesinin nedeni nedir? Örneğin yukarıda, ikinci metinde geçen "düşen yapraklar/ölümü hatırlatır" dizelerini ele alalım. Evrene ait bilgilerimizden biliyoruz ki:

³ <http://www.radyo80.com/yazi/78/sonbahar-olum.html>

⁴ <http://www.edebiyatdefteri.com/siir/404488/olum-ve-sonbahar.html>

[ağaç, yaprak için hayat kaynağıdır]

[yaprak, ağaçta bulunduğu sürece canlıdır]

[yapraklar sonbaharda ağaçtan düşer]

[yaprağın ağaçtan düşmesi, biyolojik olarak yaprağın ölümüdür]

Yukarıdaki bilgiler, bizim "evrensel bilgi" veya "evrenin bilgisi" olarak adlandırabileceğimiz ve hepimiz tarafından bilinen bilgilerdir. Bu nedenle, sonbaharın "hüzün mevsimi, ayrılık mevsimi" olarak görülmesi de, düşen yaprakların ölümü hatırlatması da, "evrensel bilgi" açısından geçerli sözcelerdir. Bunun yanında, şiir, özü itibarı ile, "evrensel bilgi"yi insan bilişselliğinin farklı yönlerine hitap ederek dile yansıtır. Böylece,

Görülüyor ki, şiirin dünyası da, insanın bilişselliği ile sıkı bir bağ içindedir. Bu nedenle, şairin gerçek dünya bilgilerimize zıt bir sözcüyü üretmesi halinde, şiirin anlamlandırılma süreci ya tamamen ya da kısmen aksayacaktır. Çünkü, şiirin anlamlandırılma sürecinin, insanın bilişselliğinden, metnin kavramlar dünyasının da evrenin bilgisinden bağımsız olmadığı görülmektedir. Şimdi

Sisler Bulvarı'nda Bilişsel Etkinleştirme

Sisler Bulvarı, Attila İlhan'ın ikinci şiir kitabıdır ve ilk kez 1954'te yayımlanmıştır. *Sisler Bulvarı*'nın, İlhan'ın şiirinde özel bir yeri olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Şair de bir röportajında, şiirinin 1950'lerde, yani *Sisler Bulvarı* ile ortaya çıkmaya başladığını söyler (Aliye 2000). Attila İlhan üzerinde kapsamlı bir çalışma yapan Yakup Çelik (2003), şairin *Sisler Bulvarı*'nda yazdığı şiirlerle başlayan dönemi, "Sosyal Realizm-Coşku-Gerilim-Kendi Çizgisini Oluşturma Dönemi" olarak görmekte; bu dönem şiirlerinde büyük şehir yaşantısı içerisinde aşklar, isyanlar, toplumcu mücadeleden ve büyük şehir hayatının karanlık dünyasından kaynaklanan gerilimlerin işlendiğini söylemektedir:

Ben'in ön plânda olduğu şiirlerde, toplumcu gerçekçi düşünce, imajlar yumağı içerisinde, insanın yaşadıklarının arkasında sezdirilir. Ben'in hür yaşama arzusunun arkasında siyasal baskıların, yerleşmemiş bir hürriyet ortamının varlığı dikkatlere sunulmaktadır. Attilâ İlhan, büyük şehir hayatının problemleriyle bunalan, gerilimi ve imkânsız aşkı yaşayan insanı, temelini 1951'in sonunda attığı sosyal realizm düşünceleri doğrultusunda ele alır.

Sisler Bulvarı'nın şiirinin seçilmesi, metnin, bilişsel dilbilime önemli bir malzeme olabilecek yapısından kaynaklanmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

Sisler Bulvarı, yapısı itibarı ile bilişsel etkinleştirmeyi en iyi gösterebileceğimiz metinlerden biri olma özelliğine sahiptir. Biraz ileride görüleceği gibi, metnin bir bütün halindeki yapısı, bilişsel dilbilimin sıklıkla kullandığı kavramsal metafor, bilişsel etkinleştirme gibi kavramlar bakımından çekici özellikler barındırıyordu. *Sisler Bulvarı* şairi, kendi şiiri hakkında şunları ifade etmektedir:

Şiirin kelimelerle değil, imgelerle yazıldığını bilen şairler için, kelime, diyalektik bir ilişkiler yumağıdır; bir kere, anlatacağı imgeyle ikincisi aynı imgeyi anlatmakla görevli öteki kelimelerle, üçüncüsü mısra içindeki özel şiir içindeki genel ses uyumuyla, dördüncüsü imgeler arası birlik ve karışıklıkların gelişme süreciyle bağlantılıdır. Çünkü (...) Kelimenin önemi, imgenin somutlaşmasında oynayacağı role göre değişir, bu rolü belirleyen ise kelimenin çağrışım yükü, anlam boyutları ve imgeyle olan diyalektik bağlantısıdır.

İlhan'ın yukarıda sözünü ettiği kelimenin "çağrışım yükü, anlam boyutları ve imgeyle olan diyalektik bağlantısı"nın ortaya konmasına bilişsel dilbilimin katkıda bulunabileceği değerlendirilmektedir. Biz de *Sisler Bulvarı*'nı bilişsel dilbilimsel bir yaklaşımla incelerken, kavramsal metafor kuramı ile bilişsel çerçeve kuramlarından hareketle, her bir bölümü biçimlendiren bilişsel süreçleri ayrı ayrı ele alacağız⁵. *Sisler Bulvarı* şiiri, biraz yukarıda sözünü ettiğimiz sonbahara dair bir kavramsal metafor örneği ile başlar:

1a elinin arkasında güneş duruyordu
 1b aylardan kasımdı 1c üşüyorduk
 1d ağacın biri bulvarda ölüyordu
 1e şehrin camları kaygısız gülüyordu
 1f her köşe başında öpüşüyorduk

Şiirin "1a elinin arkasında güneş duruyordu" biçimindeki ilk dizesi, okurun bilişselliğinde bir imge oluşturmaktadır. Ancak "[birinin] elinin arkasında duran güneş" imgesi, okurun bilişselliğinde anlamın tamamlanması için yeterli görünmemektedir. Başka bir deyişle okurun bilişselliği bu noktada henüz etkinleştirilmemiştir. Onun arkasından gelen "1b aylardan kasımdı" bölümünün, henüz okuma sürecinin başında, zamanı belirleme işlevi taşıdığını düşünmek, şiirin ilk iki dizesinde şairin, bir zaman perspektifi

⁵ Şiirde bilişsel etkinleştirme unsurlarının gösteriminde kolaylık sağlayacağından, *Sisler Bulvarı*'nda her bir şiir cümlesi, farklı bir rakam ve harf ile gösterilecektir. Şiirin söz dizimsel yapısı belirlenirken Paul Gee'nin Söylem Çözümlemeleri adlı çalışması esas alınmıştır (P. Gee, An Introduction to Discourse Analysis, Routledge, 1999).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/4 Fall 2010*

oluşturduğunu düşünmek mümkündür. Ancak burada asıl dikkati çeken, bu bölümde SONBAHAR BİR SONDUR kavramsal metaforu çevresinde bilişsel etkinleştirmenin meydana gelmesidir. Biraz yukarıda, bilişselliğimizde, sonbahar ile ölüm arasındaki ilişkinin özünü, insan bilişselliğinden hareketle açıklamıştık. Burada da SONBAHAR BİR SONDUR kavramsal metaforundan hareketle, gerçek dünya bilgilerimizin ve/veya bilişselliğimizin de etkinleştirilmesi söz konusudur. Aşağıdaki örnekleri inceleyelim.

[1c (sonbahar soğuktur) => soğuk üşütür] => [1d üşüme öldürür]

Yukarıda görüldüğü biçimde, öncelikle mevsimi sonbahar olarak belirleyen şair, daha sonra üşüdüğünden söz etmekte; böylece, gerçek dünya bilgilerimizi kullanarak bilişsel etkinleştirmeyi gerçekleştirmektedir. Böylece, metnin henüz birinci bölümünde, kavramsal metafor çevresinde anlamsal bir alan oluşturulmaktadır. Burada mevsimin sonbahar olduğu doğrudan değil, kozmik zamanın kasım olarak belirlenmesi suretiyle, yani dolaylı biçimde iletilmektedir. SONBAHAR BİR SONDUR kavramsal metaforu ile gerçekleşen bilişsel etkinleştirmenin ardından, "1d ağacın biri bulvarda ölüyordu" dizesi okur tarafından çok daha etkin biçimde anlamlandırılacaktır. Zira ölüm, biyolojik bakımdan bir SON demektir. Ayrıca, bir SON olan ölüm de tıpkı sonbahar gibi soğuktur. Birinci bölümde yer alan kavramsal metafor ve bilişsel etkinleştirme ilişkileri, şiirin diğer bölümlerinde de benzer ilişkilerle karşılaşılabileceğini gösterebiliriz:

- 2a Sisler Bulvarı'na akşam çökmüştü
- 2b omuzlarımıza çoktan çökmüştü
- 2c kesik birer kol gibi yalnızdık
- 2d dağlarda ateşler yanmıyordu
- 2e deniz fenerleri sönmüştü
- 2f birbirimizin gözlerini arıyorduk

Birinci bölümde "elinin arkasında güneş duruyordu" dizesiyle, güneşin hala gökyüzünde olduğu okura iletilerek bir zaman perspektifi oluşturulmuştu. İkinci bölümün hemen başında, "2a Sisler Bulvarı'na akşam çökmüştü" dizesiyle, bu kez akşam olduğu okura iletilmekte ve okurun bilişselliğinde zaman hissini devamlılığı sağlanmaktadır. Bununla birlikte, hem "akşam çökmüştü" ibaresinden hem de "2b omuzlarımıza çoktan çökmüştü" dizesinden, "akşam"ın yalnızca bir zaman diliminin ifadesi değil, aynı zamanda şairin duygu dünyasının edebî metin düzlemine yansımaları olduğu da anlaşılmaktadır. Bu bölümde, gerçek dünya bilgimiz de etkinleştirilmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

[2a akşam karanlıktır]

[2d kervanlar dağlarda ateş yakar]

[2e deniz fenerleri gemilerle haberleşmeyi sağlar]

[2f insan karanlıkta göremez]

Bölümün ilk dizesinde akşamın karanlık olduğuna dair olan etkinleşen bilişselliklerimiz, ardından, 2b KARANLIK YALNIZLIKTIR ve 2c YALNIZLIK AYRILIKTIR kavramsal metaforlarıyla desteklenmektedir. Akşam vakti ile yalnızlık hissi arasında gerçek dünya bilgilerimize dayanan bir ilişkiden söz edilebilir. Ayrıca, eski zamanlarda kervanların akşam vakti dağlarda ateş yaktıkları, deniz fenerlerinin de gemilerle haberleşmeyi sağladığı bilinmektedir. Dağlarda ateş yanmaması ve deniz fenerlerinin sönmüş olması da, şairin, şiirin dünyasında yalnızlık hissini oluşturabilmek için kullandığı gerçek dünya bilgisidir. Burada şair, içinde bulunduğu yalnızlık hissiyle şiirin dünyasında bütün bir varlığı yeniden biçimlendirirken, kavramsal metaforların kullanımıyla, bir kez daha bilişsel etkinleştirmeyi gerçekleştirmektedir. Böylece, şair, duygu dünyasını şiir diline yansıtırken, yine gerçek dünya bilgilerimizi kullanarak bilişsel etkinleştirmeyi sağlamaktadır.

3a Sisler Bulvarı'nda seni kaybettim

3b sokak lambaları öksürüyordu

3c yukarda bulutlar yürüyordu

3d terkedilmiş bir çocuk gibiydim

3e dokunsanız ağlayacaktım

3f yenikapı'da bir tren vardı

Üçüncü bölümün ilk dizesi, birinci ve ikinci bölümlerde bilişsel etkinleştirmeyi sağlayan şiirin kavramsal dokusuyla tutarlı haldedir. Zira bu noktaya gelene dek, SONBAHAR BİR SONDUR ve YALNIZLIK AYRILIKTIR kavramsal metaforlarıyla bilişsel etkinleştirme gerçekleşmiştir. Tam bu noktada, "3a Sisler Bulvarı'nda seni kaybettim" diyen şair, önceki bölümlerle metaforik tutarlılığı oluşturmaktadır. Bu bölümde bilişsel etkinleştirmeyi sağlayan, KAYBETMEK YALNIZLIKTIR kavramsal metaforudur. Ayrıca bu bölümde de, önceki iki bölümde olduğu gibi, bu bölümde de gerçek dünya bilgilerimizden hareketle, bilişsel etkinleştirme gerçekleşmektedir:

[3a (yanındakini) kaybeden kişi yalnız kalır]... [3f tren yolculuktur => yolculuk ayrılıktır]

Görüldüğü gibi, bilişsel etkinleştirme yalnızca "evrenin bilgisi"ne veya gerçek dünya bilgilerimize dayanılarak değil, aynı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

zamanda, şiirin bütünlüğü içinde, daha önce iletilen kavramsal metaforların etkinleştirilmesiyle de meydana gelmektedir. Zira, edebî metnin alımlanması bilişsel bir süreçtir. Bu nedenle ilk iki bölümde kullanılan kavramsal metaforlar ve bunlar aracılığıyla gerçekleşen bilişsel etkinleştirme, sonraki bölümlerle kavramsal devamlılığa ve tutarlılığa sahip olması halinde, okurun, metnin dünyasına girmesi ve onu anlamlandırması da aynı oranda kolaylaşır. Burada da, KAYBETMEK YALNIZLIKTIR kavramsal metaforu ile etkinleştirilen okurun bilişselliği, "yürüyen bulutlar" ve "terkedilmiş çocuk" gibi kullanımları anlamlandırması da çok daha olasıdır. Bir sonraki bölümde okur, yine, şiirin dünyasında kavramsal devamlılığın örnekleriyle karşılaşacaktır:

- 4a Sisler Bulvarı'nda öleceğim
 4b sol kasığımdan vuracaklar
 4c bulvar durağında düşeceğim
 4d gözlüklerim kırılacaklar
 4e sen rüyasını göreceksin
 4f çılgılık çılgılığa uyanacaksın
 4g sabah kapını çalacaklar
 4h elinden tutup getirecekler
 4i beni görünce taş kesileceksin
 4j ağlamayacaksın! 4k ağlamayacaksın!

Önceki üç bölümde çerçevesi çizilen ve bir akış halinde devam eden kozmik zaman, zaman sıçraması ile, bu bölümde kesintiye uğrar. Bu bölümde okur BEN-SEN-ONLAR arasında kurgulanan bir dünya ile karşı karşıyadır. Bu dünyanın kurgusalılığı, rüya motifleriyle de desteklenmektedir. AYRILIK ÖLÜMDEN DAHA KÖTÜDÜR kavramsal metaforu çevresinde biçimlenmektedir⁶. İlk üç bölümde kullanılan kavramsal metaforların SON, YALNIZLIK ve AYRILIK olduğu hatırlandığında, bu bölümü AYRILIK ÖLÜMDEN DAHA KÖTÜDÜR kavramsal metaforuyla biçimlenmesi bilişsel etkinleştirmenin de bir devamlılık halinde sürdüğünü göstermektedir. Bu bölümde kavramsal metaforu belirleyen şiirin bütününde, özellikle ilk üç bölümün kavramsal metaforik yapısıdır. Şimdi ilk üç bölümün son dizelerini hatırlayalım:

⁶ AYRILIK ÖLÜMDEN DAHA KÖTÜDÜR kavramsal metaforu, akla hemen "Ayrılık ölümden beter" biçiminde bilinen halk deyişini hatırlatır. Bu, Pir Sultan Abdal'ın türküsünde "Yeter bu ayrılık ölümden beter" biçiminde yer alırken; Orhan Veli'nin *Kitabe-i Seng-i Mezar*'ında da, "Öyle bir rüzgâr ki/Kendi gitti/İsmi bile kalmadı yadigâr/Yalnız şu beyit kaldı/Kahve ocağında, el yazısıyla/"Ölüm Allahın emri, Ayrılık olmasaydı" dizelerinde ifadesini bulmuştu. Attila İlhan da, Türk okuruna yabancı olmayan bu kavramsal metaforu kullanarak bilişsel etkinleştirmeyi daha da güçlendirir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/4 Fall 2010*

"1f her köşe başında öpüştüyorduk"

"2f birbirimizin gözlerini arıyorduk"

"3f yenikapı'da bir tren vardı"

Şair ve sevgilisi, kozmik zamanın akışı içinde, önce her köşe başında (defalarca) vedalaşmış; ardından birbirlerinin gözlerini arar hale geldikten sonra, şairin sevgilisi, Yenikapı'daki trenle uzaklara gitmiştir. Bu ayrılığın bitmesi, şairin gözünde ancak, sevgilisinin kendisini teşhir etmeye gelmesiyle mümkün olabilecektir. İşte bu noktada AYRILIK ÖLUMDEN DAHA KÖTÜDÜR kavramsal metaforu, şiirin kavramsal dünyasında yerini alır. Şiirin ilk üç bölümünün son dizeleri, dördüncü bölümün kavramsal metaforunun belirlenmesinde bir göstergesel bir işleve sahiptir. Bu bölümde, zaman sıçraması ile geleceğe ait resmedilen olayda ise, gerçek dünya bilgilerimizin yine etkinleştirilmesi söz konusudur:

[4b-4c vurulan kişi (fiziksel) dengesini kaybeder]

[4e-4f kabuslar insanı korkutur]

[4i-4j-4k şok geçiren kişi ağlayamayabilir]

Yukarıdaki üç önermede görüldüğü gibi, şair, şiirin dünyasını oluştururken, şiirin bütününde olduğu gibi, bu bölümde de gerçek dünya bilgimizi kullanmakta, bilişsel bakımdan okurun tutarlı bir bütünlüğü oluşturmasını sağlamaktadır.

5a Sisler Bulvarı'ndan geçtim sıırıslıklamdı

5b ıslak kaldırımlar parlıyordu

5c durup dururken gözlerim dalıyordu

5d bir bardak şarapta kayboluyordum

5e gece bekçilerine saati soruyordum

5f evime gitmekten korkuyordum

5g sisler boğazıma sarılmışlardı

[5a yağmur ıslatır] => [5b su (ışık altında) parlar]

Metnin algılanma sürecinde daha önce etkinleştirilen kavramsal metaforların, bir devamlılık halinde bu bölüme de yansır. Bu bölüm YALNIZLIK KORKULUDUR kavramsal metaforu çevresinde biçimlenir. Bu bölümün ilk dizesinin, *Sisler Bulvarı*'na yağmur yağdığını sezdiğini düşünmek yanlış olmaz. Halbuki, daha önce gelen hiçbir şiir cümlesinde *Sisler Bulvarı*'na yağmur yağdığına dair bir ibare sözcelenmemiştir. O halde "5a Sisler Bulvarı'ndan geçtim sıırıslıklamdı" dizesinde okur, örneğin belediyenin temizlik nedeniyle sulama yaptığını veya su borusunun patlaması nedeniyle bütün Sisler Bulvarı'nın ıslandığını düşünmek yerine, neden, tam bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

fikir birliği etmişçesine, bunun yağmurla bağlantısı olduğunu düşünmektedir? Bu sorunun cevabı da, henüz şiirin başlarında kullanılan MEVSİM SONBAHARDIR kavramsal metaforuyla gerçekleşen bilişsel etkinleştirmededir. Ayrıca, "3c yukarda bulutlar yürüyordu" dizesinin -her şartta olmasa da- BULUT YAĞMURDUR/YAĞMUR GETİRİR kavramsal metaforuyla bağlantılı olduğu düşünülemez mi? Şu durumda, edebî metinde kullanılan kavramsal metaforların, zaman zaman, şiirde sonradan gelecek metaforları anlamca tamamlayarak, bilişsel etkinleştirmeyi gerçekleştirdiğini düşünebiliriz. Altıncı bölüm de, daha önce dördüncü bölümde olduğu gibi, kozmik zamanın delindiği ve bilişsel etkinleştirmenin irreal zamanda meydana geldiği bir bölüm olacaktır:

6a bir gemi beni afrika'ya götürecek
 6b ismi bilmiyorum ne olacak
 6c kazablanka'da bir gün kalacağım
 6d Sisler Bulvarı'nı hatırlayacağım
 6e kırmızı melek şarkısından bir satır
 6f lodos'tan bir satır 6g yağmur'dan iki
 6h senin kirpiklerinden bir satır

6i simsiyah bir satır hatırlayacağım
 6j seni hatırlatanın çenesini kıracağım
 6k limanda vapurlar uğuldayacak

Altıncı bölümün başında, okur bilişsel olarak yine irreal zamana taşınmaktadır. GEMİ YOLCULUKTUR kavramsal metaforu çevresinde biçimlenmektedir. Metnin bütünü dikkate alındığında, görülmektedir ki, şairin uzaklara gitmekten söz edişi, sevgilisini unutmaya isteğinden kaynaklanmaktadır. O, içinde bulunduğu ortamdan uzaklaşmak istemekte; bu nedenle uzaklara, adını bile bilmediği bir gemi ile çok uzaklara gitmeyi tasarlamaktadır. Bu, GÖZDEN IRAK OLAN GÖNÜLDEN DE IRAK OLUR biçimindeki atasözünün hem şiirin dünyasına hem de okurun bilişselliğine taşınması anlamına gelmez mi? Bu bölümde de, yine gerçek dünya bilgilerimizin etkinleştirilmesi söz konusudur.

[6a afrika uzaktır]

[6i-6j (biten bir ilişkinin ardından) hatıralar acı verir => acı çeken insan (kendisinden) beklenmeyen/çılginca bir hareket yapabilir]

Burada kullanılan gerçek dünya bilgimiz, bu bölümün kavramsal metaforuyla da yakından ilgilidir. Burada gerçek dünya bilgilerimizin etkinleştirilmesindeki kavramsal devamlılık da dikkati çeker. Okurun bilişselliği, bu noktaya kadar SON, AYRILIK,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/4 Fall 2010*

YALNIZLIK, AYRILIK ÖLÜMDEN KÖTÜDÜR gibi kavramsal metaforlarla etkinleştirilmiştir. İşte *Sisler Bulvarı* şiirini önemli kılan noktalardan biri de, şiirin alımlanma sürecinde okurun bilişselliğinin bir devamlılık halinde doğru biçimde etkinleştirilmesindedir. Şimdi şiirin yedinci bölümüne bakalım. Altıncı bölümde, "6i simsiyah bir satır hatırlayacağım" dizesini sözceleyen şair, yedinci bölümde gerçekten de *Sisler Bulvarı*'nı hatırlar:

7a Sisler Bulvarı bir gece haykırmıştı
 7b ağaçları yatıyordu 7c yoksuldu
 7d bütün yaprakları sararmıştı
 7e bütün bir sonbahar ağlamıştı
 7f ağlayan sanki istanbul'du
 7g öl desen belki ölecektim
 7h içimde biber gibi bir kahır
 7i bütün şiirlerimi yakacaktım
 7j yalnızlık bana dokunuyordu

Bu bölüm, öncelikle zamana ait bir derinlik işlevi görmektedir. Zira, şairin, bir önceki bölümde zaman sıçraması ile irreal zamanın içinden, kozmik zamanın da öncesine dönüşü söz konusudur. Ayrıca, bu bölümün SONBAHAR AYRILIKTIR kavramsal metaforu çevresinde biçimlendiğini görürüz. Biraz yukarıda sonbaharın ayrılık ve ölüm gibi kavramlarla ilgisini ortaya koymuştuk. Şiirin bu bölümü de, yine gerçek dünya bilgilerimizin etkinleştirilmesine dair örnekleri barındırır:

[7d sonbaharda yapraklar sararır] => [7e sonbaharda yağmur yağar] => [7g-7h-7i-7j yalnızlık hissi insan üzerinde ruhsal bir baskı oluşturur]

Bu bölümün, şiirin bütününde ayrı bir işlevi ve önemi olduğu görülmektedir. Burada, zaman perspektifi çok boyutlu biçimde sunulur. Çünkü altıncı bölümde sevgilisinden ayrıldığı için çok uzaklara gitmek istediğini söyleyen şair, o irreal zamanın içinden, geçmiş zamana sıçramakta, adeta, içinde bulunduğu ruh halinin nedenlerini okurun bilişselliğinde yeniden kurmaktadır. Bu da en bariz biçimde, "7j yalnızlık bana dokunuyordu" dizesiyle ifadesini bulmaktadır. Sekizinci bölümde, bu kez okur, zamanın şartlı kullanımıyla karşılaşır:

8ai eğer Sisler Bulvarı olmasa
 8aai eğer bu şehirde bu bulvar olmasa
 8aiii sabah ezanında yağmur yağmasa
 8bi şüphesiz bir delilik yapardım
 8bii hiç kimse beni anlayamazdı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/4 Fall 2010*

8biii on beş sene hüküm giyerdim
 8c dördüncü yılında kaçardım
 8d belki kaçarken vururlardı

Sekizinci bölümde kozmik zaman, şartlı zamana dönüşür. Bu bölüm de AŞK HAYATTIR/HAYAT KAYNAĞIDIR kavramsal metaforu çevresinde biçimlenir. Bu bölümde, kavramsal metaforlar bir önermeler dizisi halinde okura iletilir:

[hayattan beklentisi kalmayanlar suç işleme eğilimi taşır]

[8biii suçlular cezalandırılır]

Gerçek dünya bilgimize göre suç işleyenler cezalandırılır. Burada "8bi şüphesiz bir delilik yapardım" dizesini sözceleyen şair de, "8biii on beş sene hüküm giy[ceğini]" söylemektedir. "Delilik yapmak" "akla ters bir harekette bulunmak, insanların aklına gelmeyecek, çığınca birşey yapmak" biçiminde tarif edilebilir. Buna göre, hiç sebepsiz yere ve arka arkaya 30 adet dondurmayı yemek veya yalnızca bir saatliğine Paris'e gidip, hava alanında bir kahve içip İstanbul'a geri dönmek" de bir delilik olarak kabul edilebilir; ancak bunların hiçbiri bırakın on beş sene hüküm giymeyi, herhangi bir cezai işlemi bile gerektirmez. Ancak şair, önce "8bi şüphesiz bir delilik yapardım", ardından da "8bii on beş sene hüküm giyerdim" sözcelerinin tutarlı bir bütünü oluşturmasının sebebi metnin alımlanmasında gerçekleşen bilişsel etkinleştirme sürecindedir. O ana kadar okurun bilişselliği "4a Sisler Bulvarı'nda öleceğim"; "4b sol kasığımdan vuracaklar"; "6j seni hatırlatanın çenesini kıracağım", "7g öl desen belki ölecektim"; "7i bütün şiirlerimi yakacaktım" dizeleriyle etkinleştirilmiş, şairin içinde bulunduğu yalnızlık hali de, "7j yalnızlık bana dokunuyordu" dizesiyle açık bir biçimde ortaya konmuştur.

9ai Sisler Bulvarı'ndan geçmediğin gün
 9aai Sisler Bulvarı öksüz 9aaii ben öksüzüm
 9bi yağmurun altında yalnızım
 9c ağzım elim yüzüm ıslanıyor
 9di tren düdükleri iç içe giriyorlar
 9dii aklımı fikrimi çeliyorlar
 9e aksaray'da ışıklar yanıyor
 9f Sisler Bulvarı ayaklanıyor
 9g artık kalbimi susturamıyorum

Sisler Bulvarı'nın dokuzuncu ve son bölümünde kozmik zaman anlatımın devam ettiği görülür. Bu bölüm şairin bilişselliği ile okurun bilişselliğinin birleştiği ve önceki bölümlerde geçen kavramsal metaforların bir arada kullanıldığı bir bölüm olarak dikkati çeker.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/4 Fall 2010*

Dokuzuncu bölüme gelene dek, hangi kavramsal metaforlar aracılığıyla bilişsel etkinleştirmenin sağlandığını bir kez daha görelim:

SONBAHAR BİR SONDUR
YALNIZLIK AYRILIKTIR
KAYBETMEK YALNIZLIKTIR
AYRILIK KORKULUDUR
AYRILIK ÖLUMDEN DAHA KÖTÜDÜR
GEMİ YOLCULUKTUR
SONBAHAR AYRILIKTIR
AŞK HAYATTIR/HAYAT KAYNAĞIDIR

Dokuzuncu bölümünde, şiir boyunca kullanılan kavramsal metaforların, şiirin tamamını özetler biçimde AYRILIK YALNIZLIKTIR metaforu çevresinde biçimlendiğini söylemek mümkündür. Bilişsellüğümüzde etkinleştirilen bu kavramsal metafor sayesinde, şairin kendisini bir "öksüz"e benzetmesi çok daha anlamlı hale gelir. Zira anneden ayrılma anlamında "öksüz" oluş, yalnızlığa işaret eder.

Sonuç

Şiir estetik olduğu kadar bilişsel de bir etkinliktir. Bu nedenle, bilişsel bir etkinlik olan edebi metnin anlamlandırılmasında, insanın sahip olduğu bilişsel süreçlerin anlaşılması önemli rol oynar. Bu yazıda, Attila İlhan'ın Sisler Bulvarı adlı şiiri, bilişsel dilbilimin dikkatleriyle incelendi. Önümüzdeki süreçte, bilişsellik araştırmalarının, edebî metinlerin anlamlandırılma sürecine daha büyük katkılar sağlayacağı görülmektedir. Ayrıca, yine önümüzdeki dönemde, Türk edebiyatı araştırmalarının, bilişsel çalışmalarla desteklenmesi hem gerekli hem de kaçınılmazdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

KAYNAKÇA

- AUDEN, W. H. (2003). **The Sea and The Mirror**, Princeton: Princeton University Press.
- AKTAŞ, Şerif (2009). **Şiir Tahlili**, Teori-Uygulama, Ankara: Akçağ.
- BACHELARD, Gaston (2005). **On Poetic Imagination and Reverie**, Texas: Spring Publications.
- CAUDWELL, Christopher (1977). **Illusion and Reality**, New York: International Publishers.
- COHEN, Patricia, "Next Big Thing in English: Knowing They Know That You Know", **New York Times**, 31 Mart 2010.
- COSERIU, Eugene (1955). **Determinación y entorno**, Romanistisches, Jahrbuch, 7.
- ÇELİK, Yakup (1998). **Şubat Yolcusu**, Ankara: Akçağ.
- GEE, Paul (1999). **An Introduction to Discourse Analysis**, Routledge.
- ECO, Umberto (1981), **Semiotics and The Philosophy of Language**, Indiana University Press, Bloomington.
- DİLÇİN, Cem (1983). **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yayınları, Ankara.
- FAUCONNIER, G. ve Sweester E. (1996). Eds. **Spaces, Worlds, and Grammar**, Chicago: University of Chicago Press.
- FAUCONNIER, G. ve Turner M. (2002). **The Way We Think**, New York: Basic Books.
- FOWLER, Roger (1979). New Accents, **Linguistics and the Novel**, New York: Methuen.
- FREEMAN, H. Margaret (2002). "Cognitive Mapping in Literary Analysis", **Style**, Vol. 36, No. 3, 466-483.
- HAMILTON, Craig (2005). "A Cognitive Rhetoric of Poetry and Emily Dickinson", **Language and Literature**, Vol. 14 (3): 279-294.
- JOHNSON, Mark (1987). **The Body in the Mind**, The Bodily Basis Of Meaning, Imagination, And Reason, University of Chicago Press, Chicago.
- KAPLAN, Mehmet (1979). **Hikâye Tahlilleri**, İstanbul: Dergah.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*

-
- KIEV, Belekova (1999). "Cognitive models of verbal poetic images", *Formal, Computational & Computational Linguistics*, Winter.
- KIMMEL, Michael (2005). "From Metaphor to the "Mental Sketchpad": Literary Macrostructure and Compound Image Schemas in the Heart of Darkness", *Metaphor and Symbol*, 20(3), 199-238.
- KOCAKAPLAN, İsa (1992). *Açıklamalı Edebiyat Sanatları*, İstanbul: MEB.
- LAKOFF, G. ve Johnson M. (1980). *Metaphors We Live By*, Chicago ve London: The University of Chicago Press.
- LAKOFF, G. ve Turner, M. (1989), *More Than Cool Reason, A Field to Guide Poetic Metaphor*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- LODGE, David (1992). *The Art of Fiction*, London: Penguin.
- MCCLOSKEY, Mary (1964). "Metaphors", *Mind*, LXXIII, 290, April.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal, (2001). *Edebiyatta Dil Kullanımları*, İstanbul: Multilingual.
- SELDEN, R. ve Widdowson P. (1993). *A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory*, Lexington: The University Press of Kentucky.
- SEMINO, Elena (1995). "Schema Theory and The Analysis of Text Worlds in Poetry", *Language and Literature*, 4, 2, 79-108
- SCHNEIDER, Ralf (2001). "Toward a Cognitive Theory of Literary Character, The Dynamics of Mental-model Construction", *Style*, 35(4), 607-40.
- TITSCHER, Stefan (2000). [Michael Meyer](#), [Ruth Wodak](#), [Eva Vetter](#), *Methods of Text and Discourse Analysis*, London: Sage Publications.
- Tsur, Reuven (2002). *Aspects of Cognitive Poetics*, Ed. Elena Semino and Jonathon Culpeper, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamin Publishing Company.
- ZUNSHINE, Lisa (2006). *Why We Read Fiction? Theory of Mind and Novel*, Columbus: The Ohio State University Press.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/4 Fall 2010*